

ŚWIATŁOŚĆ BOŻA W NAUCZANIU HEZYCHASTÓW

W epoce kontrowersji hezychastycznej, przypadającej na wiek czternasty, przemienienie Chrystusa stało się centralnym punktem debaty teologicznej. Egzegeza Przemienienia skoncentrowana była wtedy przede wszystkim na światłości objawionej w czasie tego wydarzenia, zwanej światłością taboryczną. Barlaam z Kalabrii i inni scholastyczni teologowie chrześcijańskiego Wschodu wyrażali przekonanie, że światłość objawiona na Górze Tabor nie była światłością Boską, lecz jedynie stworzonym światłem, poznawalnym za pomocą zmysłów i ograniczonym w czasie i przestrzeni. Wschodniochrześcijańscy scholastycy bronili poglądu, że światłość, którą promieniowało ciało Chrystusa podczas Przemienienia, została przekazana do atmosfery, skąd dotarła najpierw do zmysłów uczniów, a następnie – w postaci abstrakcyjnej myśli – do ich umysłów. Stanowisko to opierało się na scholastycznym poglądzie, że wizje proroków i apostołów osiągnęte były za pośrednictwem symboli takich rzeczywistości stworzonych, jak ogień, światło czy chmura. Wizje te nie oznaczały zatem faktycznej obecności Boga, a jedynie wyobrażenie Jego obecności³⁷. Św. Grzegorz Palamas, odwołując się do tradycji patrystycznej, uznał tego rodzaju nauczanie za heretyckie i z mocą głosił, że chwała Przemienienia jest tożsama z Królestwem Bożym³⁸. Jeśli bowiem Królestwo Boże, chwała Boża czy łaska Boża są widziane przez wierzących w przedstawieniach symbolicznych i nie są w rzeczywistości faktyczną komunią, wspólnotą (gr. *koinonia*) człowieka z Bogiem, to i samo zbawienie jest niepewne. Boga w Trójcy Przenajświętszych Osób nie można podzielić na stworzonego i niestworzonego, gdyż zarówno Boska istota, jak i trzy Boskie hipostazy czy nieskończone energie Boże są niestworzone i wieczne³⁹. Światłości Przemienienia nie należy utożsamiać z Boską istotą, gdyż jest ona jedną z Boskich energii⁴⁰. Bowiem z Boską istotą nie należy utożsamiać energii Bożych⁴¹. Zasadnicza różnica

---

³⁷ Por. Nikeforos Gregoras, *Liber dogmaticus quartus*, w: *Patrologia Graeca*, t. 149, kol. 381.

³⁸ Por. św. Grzegorz Palamas, dz. cyt., kol. 448.

³⁹ Por. J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, tłum. G. Lawrence, The Faith Press, Leighton Buzzard 1974, s. 182n.

⁴⁰ Por. tamże.

⁴¹ Zob. Th.L. Anastos, *Gregory Palamas' Radicalization of the Essence, Energies, and Hypostasis Model of God*, „The Greek Orthodox Theological Review” 38(1993) nr 4, s. 335-349.

między energiami Bożymi a Boską istotą polega na tym, że Boska istota jest transcendentna i niedostępna, a Boskie energie są immamentne i udzielające się człowiekowi⁴².

Św. Grzegorz Palamas głosi, że „niestworzona światłość przemienia ciało i przekazuje mu swą wspaniałość, gdy w sposób cudowny ta światłość, która przebóstwia ciało, staje się dostępna dla cielesnych oczu człowieka”⁴³. To doświadczenie było udziałem św. Arseniusza, gdy toczył hezychastyczną walkę. Zobaczył tę światłość św. Szczepan, gdy był kamienowany, a także Mojżesz, gdy schodził z góry⁴⁴. obrońca hezychastów wyjaśnia, co się dzieje, gdy ciało świętego zaczyna jaśnieć w sposób widzialny: przemieniony człowiek nie tylko jest wówczas oświecony, ale również staje się transparentny dla niestworzonej Światłości i cały zostaje przemieniony w światło. Święci będący w mistycznej jedności z Bogiem stają się światłem⁴⁵.

Ważnym dokumentem przedstawiającym stanowisko mnichów ze Świętej Góry Athos w obronie praktyk hezychastycznych oraz teologii światłości Bożej i niestworzonych energii Bożych, które udzielane są człowiekowi, był *Tomos hagiorycki* napisany przez św. Grzegorza Palamasa w latach 1340-1341. Ten pierwszy półoficjalny dokument, sygnowany przez zwierzchników i mnichów Świętej Góry Athos, powstał jako reakcja hezychastów na nominalistyczny humanizm Barlaama z Kalabrii. *Tomos hagiorycki* był apologią wschodniochrześcijańskiego mistycyzmu⁴⁶. Św. Grzegorz Palamas w polemicznej formie bronił realności światłości taborycznej: „Jeśli ktoś utrzymuje, że Światłość, która oświeciła uczniów na Górze Tabor, była zjawą (gr. fasma) i symbolem (gr. symbolon), a nie była bytem rzeczywistym, i wskutek tego nie tylko nie przekracza naszego rozumienia, ale jest podrzędna wobec naszego zrozumienia, to jednoznacznie występuje przeciwko nauczaniu świętych. Święci bowiem, zarówno w hymnach, jak i w swych pismach, nazywali tę Światłość niewypowiedzianą (gr. aporetion), niestworzoną (gr. aktiston), wieczną (gr. aidion), ponadczasową (gr. achronon), niedostępną (gr. aprosition), bezgraniczną (gr. apleton), nieskończoną (gr. apeiron), nieograniczoną (gr. ape-

⁴² Por. N. R u s s e l l, *Theosis and Gregory Palamas: Continuity or Doctrinal Change?*, „St. Vladimir’s Theological Quarterly” 50(2006) nr 4, s. 367-379.

⁴³ Zob. N.V. H a r r i s o n, *Theosis as Salvation: An Orthodox Perspective*, „Pro Ecclesia” 6(1997) nr 4, s. 429-443; F.T. T o m o i o g ä, *The Vision of Divine Light in Saint Gregory Palamas’s Theology*, „Acta Theologica” 35(2015) nr 2, s. 142-153 (por. zwł. s. 148-152).

⁴⁴ Por. G r e g o r y P a l a m a s, *The Triads*, II, 3, 9, tłum. N. Gendle, Paulist Press, New York 1983, s. 57.

⁴⁵ Por. tamże, II, 3, 37, s. 66.

⁴⁶ Por. J. M e y e n d o r f f, *Święty Grzegorz Palamas i duchowość prawosławna*, tłum. K. Leśniewski, Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, Lublin 2005, s. 68; A.N. W i l l i a m s, *Light from Byzantium: The Significance of Palamas’ Doctrine of Theosis*, „ProEcclesia” 3(1994), s. 483-496.

rioriston), niewidzialną dla aniołów i dla ludzi, archetypiczną i niezmienną pięknnością, chwałą Bożą, chwałą Chrystusa, chwałą Ducha, promieniem Boskości i tak dalej. Jak powiedziano, ciało Chrystusa zostało uwielbione w momencie jego przyjęcia. Chwała Bóstwa stała się chwałą ciała. Ale ta chwała była niewidzialna w Jego widzialnym ciele dla tych, którzy nie mogli na nie patrzeć. Chrystus przemienił się nie poprzez dodanie czegoś, czym On nie był, lecz poprzez objawienie swym uczniom, jakim On rzeczywiście był. Otworzył ich oczy, aby przestały być ślepe i by mogli widzieć. Podczas, gdy On pozostał taki sam, oni mogli zobaczyć Go jako innego, niż widzieli Go wcześniej. On bowiem jest «światłością prawdziwą» (J 1,9), pięknem chwały Bożej i jaśnieje jak słońce – chociaż ten obraz jest niedoskonały, gdyż to, co jest niestworzone, nie może być wyobrażone w stworzeniu bez pewnego umniejszenia⁴⁷.

Precyzyjne dookreślenie cech światłości Bożej, objawionej w czasie Przemienienia Jezusa na Górze Tabor, stanowiło ważny argument w polemice z humanistami, którzy traktowali ją jako rzeczywistość stworzoną, i było podstawą do rozwinięcia nauki o niestworzonej i niedostępnej istocie Boga oraz niestworzonych i udzielających się energiach Bożych, którą głosił już św. Maksym Wyznawca. Św. Grzegorz Palamas odwoływał się właśnie do autorytetu św. Maksyma, by polemizować z tymi, którzy głosili, że jedynie istota Boga jest niestworzona (gr. *aktiston ten ousian tou Theou*), Jego wieczne energie zaś nie są niestworzone, i dowodzili, że Bóg transcenduje wszystkie swoje energie. Tego rodzaju pogląd był sprzeczny z nauczaniem św. Maksyma Wyznawcy, który głosił: „Wszystko, co jest nieśmiertelne, i sama nieśmiertelność, wszystko, co żyje, i samo życie, wszystkie błogosławieństwa i samo błogosławieństwo, wszystkie byty i sam byt – są oczywiście dziełami Boga. Niektóre zaczęły istnieć w czasie, gdyż nie zawsze istniały. Inne nie zaczęły istnieć w czasie, gdyż dobro, błogosławieństwo, świętość i nieśmiertelność zawsze istniały⁴⁸. Dobro, a zatem i wszystko, co jest zawarte w zasadzie dobra, czyli całe życie, nieśmiertelność, prostotę, niezmienność, nieskończoność wraz ze wszystkimi innymi jakościami, które można zobaczyć podczas widzenia kontemplatywnego, należy traktować jako przynależne Bogu. Są one rzeczywistościami Boskimi, gdyż nie zaczęły istnieć w czasie. Nieistnienie bowiem nigdy nie jest uprzednie w relacji do dobra ani żadnych innych Boskich rzeczywistości. Bóg jest wiecznym Stwórcą wszelkich bytów i nieskończenie przewyższa wszelkie byty⁴⁹. W oparciu o powyższą argumentację św. Maksyma Wyznawcy obrońca hezychastów wskazuje, że wszystko, co stwarza Bóg, pod-

⁴⁷ Św. Grzegorz Palamas, *Hagioretikos tomos hyper ton hieros hesychazonton*, w: *Filokalia ton hieron neptikon*, t. D', Aster, Athenai 1991, s. 190n.

⁴⁸ Św. Maksym Wyznawca, dz. cyt., Kefalia S', Ekatontas prote, 50, s. 59.

⁴⁹ Por. tamże, Ekatontas prote, 48, s. 123n.

lega czasowi. Trzeba jednak podkreślić, że istnieją rzeczywistości wychodzące od Boga będące bez początku, ale nawet w najmniejszym stopniu nie osłabia to zasady triadycznej Jedności, która jako jedyna jest wewnętrznie bez początku, czy nadrzędnej prostoty Boga.